

Time of changes. In the beginning of the Romanization

STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD

5

La romanització al nord-est peninsular i els orígens de la vil·la

Lluís Palahí Grimal

Institut de Recerca Històrica de la UdG

ABSTRACT

The initial appearance and introduction of villas in the north-east of Spain has marked a great amount of historiographical debate in recent years, and is considered to be an important element in the territory's level of Romanization, and the more or less intense involvement of Italics in the process. The problem must be analyzed by looking beyond preserved ruins to understand other elements, such as the creation and growth of the villa in other territories, especially on the Italian peninsula, or the definition of the villa itself, which changes and evolves over time. The distinction between the villa as a socioeconomic system and villa architecture reveals a difference between the time of the appearance of both, with its economic concept preceding its architectural expression.

KEY WORDS: Romanization, villa, economic system, *ciuitas*, historiography

RESUM

El moment d'aparició i implantació de la vil·la al nord-est peninsular ha marcat bona part del debat historiogràfic dels darrers anys, atès que s'ha pres aquest fet com un element important del nivell de romanització del territori, i de la implicació més o menys intensa d'itàlics en el procés. Per entendre el problema cal analitzar altres elements, a més de les restes arqueològiques conservades, com el procés de creació i creixement de la vil·la en altres territoris, especialment a la península Itàlica, o la seva mateixa definició, que canvia i evoluciona amb el pas del temps. La distinció entre els conceptes de vil·la com a sistema socioeconòmic i de vil·la com a arquitectura permet apreciar una diferència entre l'aparició d'ambdós, i considerar que la seva concepció econòmica és anterior a la seva plasmació arquitectònica.

PARAULES CLAU: Romanització, vil·la, sistema econòmic, *ciuitas*, historiografia

L'estudi del procés de romanització de la societat ibèrica va íntimament lligat al de l'anàlisi del moment d'aparició i implantació de la vil·la al territori peninsular. Tradicionalment, l'existència o no de vil·les en un determinat territori s'ha emprat com a argument, entre d'altres, per atribuir un estadi avançat de romanització a la població i una integració de les poblacions i territoris dins dels esquemes econòmics, però també socials i fins i tot polítics provinents de Roma.

Al nord-est peninsular aquest tema ha estat, a més, objecte d'intensos estudis i debats en els darrers anys, que han aprofundit en el coneixement dels processos que acabaran confluint en la imposició del model de la vil·la i l'anàlisi dels períodes de transició entre els sistemes d'explotació autòctons i els forans.¹

L'aparició de la vil·la al nord-est peninsular en la historiografia tradicional

Els processos socioeconòmics i polítics que van conduir a la implantació del sistema de la vil·la han estat objecte d'un debat intens en la historiografia catalana, especialment en les dues darreres dècades.

En un període que podríem denominar inicial dins els estudis de la romanització no solament al nord-est peninsular, sinó a tot l'Estat, el fenomen de l'aparició de la vil·la es considerava com una simple superposició i substitució de les antigues estructures ibèriques per altres de romanes pràcticament sense solució de continuïtat i sense dedicar una atenció profunda al procés. Així, al final dels anys setanta la majoria d'autors espanyols que analitzaven l'època romana empraven el mot *vil·la* per a qualsevol establiment rural de l'època romana, per contraposició als assentaments ibèrics, existents en períodes anteriors i en el context d'una civilització que es considerava eminentment urbana, agrupada en els grans *oppida*. La vil·la era concebuda com la casa romana al camp tal com apareixia descrita pels agrònoms llatins, centre d'una explotació econòmica i que es dividia en *pars rustica* o industrial i *pars urbana* o habitatge del propietari. Estructuralment, reproduïa els esquemes de la *domus* urbana i econòmicament, eren explotacions destinades a la producció d'excedents (Prevosti/Guitart 2005, 43).

El creixement de la quantitat de les excavacions arqueològiques i l'extensió de l'ús de metodologies més acurades i científiques, així com els primers estudis regionals destinats a analitzar els processos d'implantació i desenvolupament de la vil·la a les terres catalanes, van començar a modificar aquesta visió extremament simplista i que analitzava el desenvolupament històric com una superposició constant d'estructures de les noves civilitzacions damunt de les existents al territori sense pràcticament participació d'aquelles.

Els anys vuitanta. La teoria del «gran canvi»

Entre els primers estudis d'aquesta mena cal destacar els de M. Prevosti per al territori d'*Iluro* (Prevosti 1981a) i *Baetulo* (Prevosti 1981b). Després d'analitzar les dades arqueològiques disponibles als territoris a l'entorn d'aquestes dues ciutats, aquesta investigadora avalà una cronologia alta per a l'aparició de la vil·la, però això és degut sobretot al fet que definia el terme *vil·la* en un sentit molt ampli considerant-la «qualsevol hàbitat rural de l'època romana, tant si es tracta d'unes restes de casa de gran envergadura, amb una planta que s'acosta als conceptes vitruvians de vil·la, com si es tracta d'unes restes de petita casa agrària o molt destruïda» (Prevosti 1981a, 22). Amb aquestes premisses situava l'aparició de la vil·la al territori d'*Iluro* al tombant dels segles II-I aC, concentrades especialment a l'entorn de la Via Augusta i la línia costanera, com un fenomen

¹ Aquest estudi s'integra dins el projecte ministerial Del *oppidum* a la *civitas*. Anàlisi de un proceso histórico en el *territorium* de Gerunda (HUM2007-62486/HIST).

estretament lligat a la fundació de les noves ciutats. El problema dels seus estudis és que es van elaborar analitzant sobretot mostres de materials en prospeccions o excavacions majoritàriament molt incompletes; d'altra banda, era l'única informació disponible en aquells moments, amb la problemàtica que comporta sempre treballar amb dades tan parcials.²

Posteriorment, l'estudi de J. M. Nolla i J. Casas sobre el territori de l'actual província de Girona (Nolla/Casas 1984, 24-26) va començar a centrar la problemàtica al nord-est català. Els autors, tot i ser conscients que en aquells moments mancaven uns estudis sistemàtics i aprofundits sobre el procés d'implantació dels models romans, començaven a plantejar algunes de les qüestions que serien presents en tot el debat posterior. Situaven el moment del que anomenaven *gran canvi* en l'actitud de Roma envers el territori peninsular al final del segle II aC i principi de la centúria següent. Tot i que la majoria de jaciments coneguts en aquells moments i pertanyents a aquest període ho eren sobretot per troballes superficials o per nivells arqueològics que tot sovint no anaven associats a estructures, sí que detecten un canvi en la localització dels jaciments, que, malgrat que continuaven ocupant zones ja freqüentades en períodes anteriors, cercaven indrets més planers, o els pendents de pujols suaus, amb abundància d'aigua i propers als camins o a la costa. En aquest context caldria situar el moment d'aparició de la vil·la com a nova unitat d'explotació del sòl, implantació que anava íntimament lligada a la creació de les ciutats romanes que començaran a reestructurar el territori (Nolla/Casas 1984, 25). Aquests dos fets serien condicionats també per l'arribada en un nombre important de colons itàlics que ocuparen una part de les terres i crearen propietats no gaire grans, però que aportaren nous conceptes d'explotació més racionals i eficaços. Tot i això, no negligien el paper dels indígenes, ja que opinaven que la majoria de noves propietats de forans s'assentarien en terrenys de l'*ager publicus* no explotat fins llavors, i per tant la població autòctona sense desplaçar s'aniria adaptant a les noves tècniques i mètodes o acabaria treballant per als nous propietaris.

És amb aquest procés d'adaptació que relacionaven l'abandonament lent, però continuat, dels poblats indígenes i l'obliteració dels camps de sitges. A curt termini aquestes modificacions es veurien reflectides també en un canvi en el tipus de productes, amb una gran eclosió del conreu especulatiu amb finalitats comercials, especialment el de la vinya.

Pel que fa a la suposada arribada d'itàlics, la posaven en relació amb tot un seguit de fets. D'una banda, la finalització de les guerres celtibèriques amb la caiguda de Numància (133 aC), que significà la fi d'una inestabilitat que podia fer perillosa la inversió en terres hispanes als ulls dels itàlics. De l'altra, la mateixa crisi agrària de la península Itàlica. En tercer lloc, la unió d'Hispania i Itàlia per terra a través del sud de la Gàl·lia i la fundació de *Narbo Martius*. I finalment, les guerres sertorianes i les guerres civils (Nolla/Casas 1984, 26).

En estudis posteriors s'han matisat algunes d'aquestes afirmacions, malgrat que se n'han mantingut els trets essencials, és a dir, la relació directa entre la fundació de les ciutats romanes i l'aparició de les primeres vil·les al territori, el paper important i actiu dels itàlics i la integració de les elits a través de la concessió de terres i l'assentament d'aquests a noves ciutats com Empúries (Casas et al. 1995, 31-33).

Les excavacions dels noranta. El debat: les tesis indigenistes i el paper dels itàlics

Al llarg dels anys vuitanta i sobretot a partir de la dècada dels noranta va augmentar de manera molt important el coneixement arqueològic del territori gràcies no solament al creixement exponencial del nombre d'excavacions, tot i que malauradament moltes continuen sent treballs

² Això significa que es van posar al mateix nivell jaciments de mena molt diversa, com vil·les, establiments especialitzats en tasques productives (premses, forns...), magatzems i altres establiments de definició més difícil, com les famoses *casae o tuguria*.

parcials que no permeten una visió de conjunt clara i completa dels diversos jaciments, sinó també a l'interès posat en els estudis de territori i paisatge, en l'anàlisi dels sistemes de distribució de la terra com els cadastres i, finalment, en l'elaboració d'estudis amb visions més àmplies que molts dels anteriors i que analitzen la situació no sols des del punt de vista dels itàlics, sinó també dels indígenes.

Potser l'aportació principal de l'extensió del nombre d'excavacions ha estat el descobriment de tot un seguit d'establiments d'estructura força simple, molts dels quals han estat considerats de tradició i filiació ibèrica, al costat d'uns altres amb una estructura que podríem denominar mixta, en la qual els elements ibèrics, com els murs de pedra i fang o tàpia i les sitges, compartien espai amb elements romans, com la *tegula* o les *dolia*, i que es daten a partir de la segona meitat del segle II aC. Aquestes noves dades són a la base del debat obert en els darrers anys sobre el paper que van tenir els indígenes i els itàlics en el procés de transformació del camp, i sobre el moment d'aparició de la vil·la considerada com una mostra de la plenitud de la integració del nord-est peninsular en les estructures socioeconòmiques romanes. Els darrers estudis i el canvi de l'òptica de molts historiadors, que han deixat de veure la civilització ibèrica com una entitat exclusivament urbana i que per tant consideren que el poblament rural dispers no és exclusivament una aportació romana, qüestionen la vil·la com a únic model d'explotació i ocupació del territori. La problemàtica canvia des d'aquell moment i la discussió se centra en l'adscripció dels diversos jaciments estudiats a establiments d'arrel ibèrica o vil·les romanes. La migradesa de les dades disponibles, atès que molts jaciments que tenien continuïtat en èpoques posteriors disposen d'indícis escassos del període republicà tant en forma d'estrats dispersos com d'estructures tot sovint incompletes, dificulta les interpretacions. Les dades permeten una doble interpretació, ja que solen combinar la presència d'indícis de filiació ibèrica amb elements romans, i ha de ser tot sovint l'historiador que les interpreta qui es decanti per una adscripció o una altra segons unes hipòtesis i models creats *a priori*. Amb tot això, la historiografia catalana es divideix en dos corrents, un que podríem anomenar «indigenista», que considera que la gran majoria d'establiments existents al territori al segle I aC eren de filiació ibèrica i que la vil·la com a tal no apareixerà o s'imposarà fins a l'època d'August, i una altra via d'investigació que continua pensant en una cronologia alta per a l'aparició de les vil·les considerant-les l'element necessari i obligatori per explotar el territori des del moment de l'aparició de les primeres ciutats romanes al principi del segle I aC.

En realitat, una gran part de la discussió se centra en qui porta a terme el procés de transformació i el paper que hi tenen els itàlics. Així, hi ha molts autors que, tot i acceptar el paper dirigent dels itàlics, traslladen el protagonisme de les transformacions a la població indígena. Per contra, entre els autors que situen en l'època republicana l'aparició del sistema de la vil·la, hi ha des dels que opinen que l'arribada d'itàlics va ser important (Nolla/Casas 1984, 25-6; Guitart 1993, 209-10) fins als que no consideren massiva aquesta entrada de nous colons però sí que pensen que va ser Roma qui en tot moment va marcar la pauta dels canvis, als quals els indígenes es van anar adaptant (Sanmartí 1998, 17).

Les tesis «indigenistes»

Probablement qui de manera més extensa i sistematitzada ha plantejat la primera tendència és O. Olesti. Segurament l'aportació més important d'aquest investigador (Olesti 1995) és que va començar a valorar la importància del paper dels indígenes en els processos socioeconòmics i de transformació del camp. Tot i que no nega la presència d'algunes vil·les i

colons itàlics al llarg del segle I aC al territori català, considera que eren l'excepció i ni uns ni altres podien constituir l'autèntic motor del canvi. A més, no considera provat que moltes de les suposades vil·les republicanes fossin estructures ocupades per itàlics, sinó que podrien ser-ho per indígenes molt romanitzats, situació que també es donaria en algunes cases d'inspiració itàlica dels poblats ibèrics (Olesti 1997, 83).

El procés de transformació del sistema de poblament rural s'hauria iniciat ja al llarg del segle II aC amb el trasllat progressiu de la població a nous establiments, més petits i situats a la plana, i l'abandonament gradual d'alguns dels grans *oppida* ibèrics que estructuraven el territori. Inicialment, el canvi era més del patró d'assentament que dels mètodes de producció, ja que no serà fins a mitjan segle I aC que es canviaran els processos productius. Així, s'aprecien modificacions progressives i importants en les estructures productives, amb la desaparició dels grans camps de sitges i la substitució per altres sistemes d'emmagatzematge, com petites agrupacions de sitges combinades amb magatzems de *dolia*. Aquesta transformació podria insinuar un canvi en la titularitat de les propietats de les terres, que anirien deixant de ser comunals per esdevenir petites propietats, explotades per grups familiars.³ Aquest fenomen es va accelerar al final del segle II aC i principi de la centúria següent amb la fundació de les primeres ciutats romanes i l'abandonament de molts dels poblats. Paral·lelament, aparegueren nous establiments al camp: edificis d'estructura molt simple, amb tres o quatre habitacions en les quals es combina l'ús de materials i tècniques de tradició ibèrica (sitges, murs de pedra i fang o tovet, presència de llars) amb altres de clarament romans com la *tegula* o el *dolium*. Tot i la dificultat d'establir l'afiliació ètnica del propietari amb proves tan poc concloents, normalment aquests establiments són atribuïts a propietaris indígenes (Olesti 1997, 84 i nota 34; Pujol i Garcia 1994, 106).

Olesti nega algunes interpretacions anteriors, com la de la dualitat entre un món ibèric moribund i el romà que es va imposant, o la consideració d'alguns jaciments com a vil·les «experimentals», i considera que hi havia un únic món de col·laboració entre les elits locals i els itàlics, que s'adaptaven tots plegats a una nova situació socioeconòmica (introducció de la moneda, creixement del conreu especulatiu de la vinya, aparició de nous mercats...) (Olesti 1997, 85).

Dins aquesta línia de raonament, també l'aparició i el desenvolupament inicial del que seria el conreu especulatiu per excel·lència al llarg dels segles I aC i I dC al nord-est peninsular, com és la vinya, s'originà en el marc d'aquests establiments ibèrics i no en el de les *villae*, i ho argumenta amb l'aparició en les produccions primerenques d'àmfores locals d'estampilles amb *nomina* ibèrics i itàlics que vincula a personatges indígenes lligats per xarxes clientelars amb personatges itàlics.⁴ En aquest sentit, Olesti relaciona els abandonaments d'alguns assentaments a mitjan segle I aC amb la importància creixent del conreu de la vinya, que provocà l'abandonament dels establiments menys preparats i el manteniment dels més rendibles i adaptats a les noves situacions socioeconòmiques.⁵

El paper dels itàlics es reduiria en certa manera al paper d'intermediaris, que controlaven la comercialització de les produccions excedentàries (Olesti 1997, 87; Arrayàs 2007, 61).

Tot i que en principi no nega l'existència d'algunes vil·les al segle I aC (el Moro, can Martí, mas Gusó), considera que tot sovint no es tracta d'autèntiques unitats productives, sinó de luxoses residències rurals ocupades per grups privilegiats, que no forçosament havien de ser itàlics, i que viuen a ciutat (Olesti 1997, 85, nota 39).

En el mateix sentit s'expressen altres autors com Arrayàs, que considera

³ Olesti (1997, 85) parla de privatització, concepte que no agrada a Revilla (2004, 188), que considera que actualment no posem prou dades per establir les relacions sociojurídiques en l'àmbit de la producció, i és difícil de saber si es tractava de petits pagesos independents o no.

⁴ Olesti (1996-97, 442; 1997, 85). Per a altres autors (Sanmartí 1998, 17), els colons itàlics han de ser els impulsors d'aquest procés, que devien trasplantar a la costa catalana els models d'explotació itàlics, i ho relaciona amb l'aparició de les primeres vil·les, que situa pels volts del 100 aC.

⁵ Olesti (1997, 86). En contra d'aquesta idea vegeu Revilla (2004, 189), que pensa que diversos arguments estan per demostrar, com la relació directa entre el moment de la generalització de l'ús de les *dolia* com a sistema d'emmagatzematge i la producció vinícola (ja s'empra al segle II aC) o la data del moment d'aparició de molts dels alfars i la seva relació directa amb els nuclis agrícoles.

⁶ No s'ha de confondre les grans obres públiques endegades per Roma en aquest període amb les possibilitats d'un ciutadà privat que s'havia de construir la seva granja o habitatge. És cert que en aquells moments a les ciutats de nova fundació es construïen cases a imatge de les *domus* itàliques, però no sabem si els constructors que treballaven a la ciutat estaven disposats a fer-ho més lluny ni el cost que això hauria comportat, i si era assumible per a una propietat agrícola modesta que tot sovint ni s'emprava d'habitatge principal. Tsiolis (2008, 302), tot analitzant els banys republicans, ja esmenta l'error d'algunes interpretacions que posen en paral·lel l'ús de tècniques o materials «indígenes» amb una «resistència» cultural quan en realitat és una adaptació als materials i personal disponibles al territori.

⁷ Així, es considera que l'inici de la comercialització del vi és fruit d'una actuació indígena i impulsada exclusivament per productors locals, i en parlar de vil·les, tot i acceptar l'existència d'algunes estructures de tipus itàlic, les considera habitatges de les elits locals.

⁸ Ariño i Díaz (1999, 164) consideren que part d'aquestes diferències es corregirien i matisarien si disposéssim del mateix volum d'informació per als diversos territoris.

⁹ Ariño i Díaz (1999, 166-167), on relacionen aquest nivell tècnic amb els contactes amb grecs i cartaginesos.

que l'inici de la viticultura per part dels ibers mostra que les relacions de producció de tipus romà ja han estat assimilades i adoptades per la població local (Arrayàs 2007, 60). Per a aquests autors, l'aparició de la vil·la és un fenomen que es produeix a la segona meitat del segle I aC, lligat a la intensificació de la producció de vi (Arrayàs 2005, 192) amb una finalitat clarament excedentària i comercial.

Les tesis d'Olesti, seguides per molts altres autors, tenen el gran mèrit d'obrir noves perspectives que revaloren el paper dels indígenes, fins llavors menysvalorats en la historiografia a l'hora d'analitzar la situació al camp al llarg dels segles II i I aC, especialment en la darrera centúria. El problema principal potser sorgeix, de vegades, precisament quan es porta la tesi a l'extrem, traslladant la valoració a la banda contrària i menystenint el paper de les autoritats romanes i dels colons itàlics. D'una banda, això es fa considerant com a establiments indígenes la majoria de jaciments excavats durant aquest període sense tenir present que en cas d'estructures mixtes en què es presenten junts elements ibèrics i romans l'argumentació valdria exactament igual tant si es considerava que es tractava d'indígenes molt romanitzats com dient que es tractava de colons itàlics (Ariño/Díaz 1999, 163) que havien d'adaptar les seves construccions a les disponibilitats tècniques i materials del territori.⁶ De l'altra, tot i acceptar sovint el plantejament d'una planificació de les actuacions per part de les autoritats romanes, tot seguit aquesta es nega a la pràctica i es considera únicament les actuacions de la població local.⁷

Probablement, part del problema prové de la definició que el mateix Olesti fa de la vil·la quan estableix que es distingia arquitectònicament d'un establiment indígena per la diferenciació entre la *pars urbana* i la *pars rustica* (Olesti 1997, 72). El problema prové de definir la vil·la només a partir de les seves estructures arquitectòniques i no per la seva funció socioeconòmica.

La cronologia alta

A l'altre costat del debat trobaríem els autors que consideren l'aparició de la vil·la al nord-est hispà com un fenomen produït al final del segle II i principi de l'I aC, com a part d'un procés íntimament lligat a la fundació de les primeres ciutats al territori, amb tot el que això comporta de reestructuració (Molina 1997, 238; Sanmartí 1998, 13-15; Castanyer et al. 2006, 16; entre altres). En una visió general de la situació a la Península, Ariño i Díaz consideren que no es pot qüestionar l'efectiva ocupació romana en l'època republicana tot i l'existència de diferències en les cronologies d'implantació segons els territoris.⁸ Aquesta implantació i la introducció dels conreus especulatius devia resultar més simple en territoris com la franja mediterrània, on ja hi havia una agricultura tècnicament més avançada i no hi eren desconeguts els establiments o explotacions indígenes de tipus familiar.⁹ Tampoc no dubten de la implicació de Roma en l'explotació dels recursos, que tindria el seu reflex en la construcció de dependències agrícoles amb una finalitat específicament productiva d'inspiració itàlica i, almenys des del final del segle II o principi de l'I aC, de vil·les (Ariño/Díaz 1999, 167). Tot i això, aquests autors consideren que en l'època republicana Roma mantenia els indígenes com ocupants de l'*ager publicus*, que explotaven a canvi d'un impost (Ariño/Díaz 1999, 168).

Castanyer i Tremoleda (Castanyer/Tremoleda 1999) en els seus estudis sobre la vil·la de Vilauba fan una anàlisi del moment d'aparició de la vil·la al nord-est peninsular i la problemàtica plantejada per aquest fenomen que ens pot servir per analitzar els arguments que aporta aquesta línia d'investigació. Val a dir que aquest jaciment presenta tot un seguit de nivells estratigràfics que es datarien al tombant dels segles II-I aC, i seria

en aquest moment en què situarien l'origen de les explotacions que empren un model plenament romà. Com a proves d'aquest fet esmenten l'existència de restes i materials de l'època republicana a moltes vil·les que perviuen en èpoques posteriors i la creació de ciutats, símptomes ambdós d'una actuació decidida per reorganitzar el territori i la seva explotació i administració, sense que això signifiqui un anorreament total de les estructures existents, sinó que hi hauria hagut un període de coexistència de les primeres vil·les al costat dels establiments indígenes que s'havien anat configurant al llarg del segle II aC (Castanyer/Tremoleda 1999, 49; Castanyer et al. 2006, 17). Però ibèric o romà, el que sí que resulta clar per a aquests autors és que l'aparició de l'hàbitat agrícola dispers, format per petites explotacions, és una conseqüència directa de la intervenció romana, i consideren el sistema d'establiments ibèrics com una solució circumstancial prèvia al procés definitiu d'organització del territori (Castanyer/Tremoleda 1999, 50).

De manera similar s'expressa Ruestes en el seu estudi sobre l'àrea del Maresme (Ruestes 2002, 666-681), el qual detecta, a més, uns ritmes diferents d'implantació dels nous sistemes d'explotació agrícola als territoris dependents d'*Iluro* i de *Baetulo*; el de la segona ciutat és anterior, i el situa dins el segle II aC, mentre que en el cas d'*Iluro* es produiria entre els segles II i I aC. Aquestes diferències podrien respondre a situacions locals que originen una actuació més ràpida i decidida en un dels territoris o al paper que encara tenien els *oppida* ibèrics, com en el cas de Burriac, que continuà mantenint una certa ocupació fins a mitjan segle I aC.

Aquesta autora esmenta una dada que ens sembla prou important retenir amb vista a la interpretació de tot aquest fenomen. Als jaciments analitzats al territori es detecta una manca d'elements luxosos o monumentals, i es tracta d'establiments essencialment productius. Aquest ha estat un dels arguments per negar que aquesta mena d'estructures poguessin rebre la denominació de vil·les, atès que es considera que apareixen en l'època augustal, amb estructures més riques a les zones d'habitatge. Però Ruestes fa notar que aquesta manca d'elements luxosos i monumentals es produeix no solament als establiments rurals, sinó també a les noves ciutats, que disposaven originalment dels serveis i estructures bàsics per rebre aquesta denominació, però que no es començaren a monumentalitzar fins molt més tard (Ruestes 2002, 703). Cal tenir present que una gran part de la monumentalització de les ciutats era duta a terme pels prohoms locals com a part del seu paper polític i social a través de les pràctiques evergètiques. Per tant, no seria fins que aquestes noves elits urbanes s'haguessin enriquit especialment a través del comerç que hauria començat el procés de monumentalització de les ciutats i dels mateixos habitatges dels propietaris, en una conjuntura a la qual caldria afegir el programa ideològic i polític creat i desenvolupat per August, que fa que sigui un procés que va més enllà de la simple ànsia d'ostentació.

Járrega redacta el seu estudi sobre l'origen de les *villae* al nord-est hispà pràcticament com una resposta als estudis d'Olesti, que intenta rebatre en algunes argumentacions (Járrega 2000). Després d'analitzar breument tot un seguit d'assentaments amb materials i/o algunes estructures de l'època republicana, aquest autor considera que les primeres *villae* catalanes aparegueren al tombant dels segles II-I aC a les zones litorals i prelitorals catalanes i s'anaren imposant de manera progressiva fins a esdevenir el sistema d'explotació hegemònic en l'època augustal (Járrega 2000, 291-297).

Les primeres vil·les sorgirien, segons Járrega, al llarg del camí que portava del sud de la Gàl·lia a *Gadir*, a l'entorn de les noves ciutats, creades també a redós d'aquesta via. Tot i això, no nega que el model indígena continués perdurant al llarg de la primera meitat del segle I aC, i que en

alguns sectors del litoral, com al Maresme, la implantació de la vil·la no es produí fins a mitjan segle I aC (Járrega 2000, 295). De fet, considera que la vil·la no era el sistema majoritari fins a l'època augustal i que inicialment hi va haver una coexistència entre ambdós models. Potser la part més interessant del seu estudi és la que fa veure algunes de les debilitats de les tesis indigenistes, especialment respecte a considerar ibèrics determinats assentaments per la presència de materials de procedència local o l'ús de certs tipus d'estructures, per després negar, per manca de proves suficients, la italianitat d'altres establiments que usen materials i tècniques itàliques (com el morter o el mosaic).

El problema de l'estudi de Járrega i, de fet, el problema de qualsevol que pretengui analitzar aquest període és que tampoc no disposa de proves clares ni plantes senceres o bones estratigrafies que recolzin els seus arguments i cau en els mateixos errors que critica, és a dir, l'adjudicació com a vil·les de determinats jaciments amb proves molt escasses per demostrar-ho.

Finalment, malgrat que no és la nostra intenció fer una anàlisi detallada de tots els autors que han fet referència a aquesta problemàtica, ja que pràcticament qualsevol arqueòleg que ha trobat estructures o materials republicans als seus jaciments hi ha fet referència en algun dels seus escrits, tot sovint seguint un o altre dels dos models que estem descrivint, podem esmentar un dels darrers estudis apareguts que analitza la situació a la zona del Baix Penedès, a l'entorn, per tant, de la ciutat de Tàrraco (Guitart/Palet/Prevosti 2003). Per a aquests autors, la creació d'aquesta ciutat va iniciar el procés de conversió del camp als models romans amb l'adopció d'un model de poblament característic format per un nucli urbà i hàbitats camperols dispersos pel territori, en un procés accelerat per l'increment dels grups forans i de la producció vinícola. La majoria d'establiments serien de tradició ibèrica i, potser, dependrien de propietaris residents als nuclis urbans, i es detecten ja a l'inici del segle I aC algunes *villae* com són les de la Clota, el Moro o el mas d'en Gras, i a mitjan segle I aC, la del Vilarenc, tot i que no es generalitzaran fins a l'època d'August (Guitart/Palet/Prevosti 2003, 143).

La vil·la republicana. Un debat lexicològic?

Com acabem de veure, l'existència o no de vil·les en l'època republicana ha centrat una bona part del debat historiogràfic dels darrers anys, sobretot perquè es considerava un punt bàsic de suport per definir el nivell de participació dels itàlics en els processos de transformacions socioeconòmiques del territori.

Alguns autors neguen l'existència de vil·les al territori al llarg del segle I aC, almenys en una quantitat prou significativa per tenir una influència en els processos econòmics, mentre que per a altres investigadors hi ha prou exemples per considerar que la vil·la itàlica no era desconeguda al territori.

El problema és, d'una banda, la dificultat que presenta tot sovint identificar un jaciment de l'època republicana, bé per la manca d'excavacions bé per la parcialitat i insuficiència dels resultats obtinguts. L'altre problema deriva de la mateixa definició del terme *vil·la*, ja que segons la interpretació que se'n faci l'atribució d'un o altre jaciment pot ser diferent.

Començant pel final val a dir que definir amb precisió el que és una vil·la romana resulta pràcticament impossible, atès que es tracta d'un terme genèric que sovint agrupa tot un seguit de diferents realitats que presenten una base comuna però amb multiplicitat de matisos. Habitualment els arqueòlegs i historiadors empraven aquest terme per definir qualsevol construcció romana al camp destinada a habitatge i/o explotació del

territori. Però en els darrers anys els estudis sobre el territori han matisat de manera important aquesta definició tan simplista, apreciant diferències entre uns establiments i altres i considerant que al camp hi havia altres sistemes d'assentament (*casae, tuguria...*), tot i que sovint no siguem capaços d'identificar-los. Ja els autors clàssics com Varró especificaven que no tots els edificis rústics eren vil·les (*De re rustica*, III, 2,7) i al mateix temps tenien dificultats per definir amb precisió què era una vil·la i què no. Això és degut en gran part al fet que la vil·la no era una realitat estàtica, sinó un element canviant que evolucionava amb el temps, i això es reflecteix no solament en les restes arqueològiques que han arribat fins a nosaltres, sinó també en les mateixes definicions i descripcions que aporten els diversos autors clàssics i que responen a la realitat existent en el moment històric en què escriuen.

D'aquests agrònoms romans en podem extreure *a priori* un parell de dades que es repeteixen en tots ells, que són que la vil·la es defineix arquitectònicament per ser una construcció extraurbana i que ha de tenir un vessant econòmic. Per a la resta, la seva concepció evoluciona al mateix ritme que ho fan els canvis en els sistemes d'explotació del camp i la concepció ideològica i social que la societat romana va adquirint de la vida camperola, per contrast amb la de les ciutats. Un breu repàs a les seves idees ens pot servir per apreciar quin era el concepte de vil·la que hi havia als segles II-I aC.

Marc Porci Cató escriu la seva obra *De agricultura* a mitjan segle II aC amb l'objectiu de mostrar la manera de fer rendible una propietat agrícola. Per això, en la seva obra la vil·la és essencialment una explotació, destinada a conrear aliments per al comerç, amb habitatge i instal·lacions productives específiques (*De agricultura II*). La part principal de les edificacions es destinava a la producció, i es deixava un modest espai per al propietari, que tot sovint vivia a la ciutat i visitava de tant en tant la propietat, administrada per un *villicus*. Les estances d'habitació havien de ser suficientment còmodes per incitar el propietari a fer visites periòdiques a les seves terres (*De agricultura, III*), però sense caure en un luxe superficial i desmesurat.

La situació política, ideològica, social i econòmica de Roma ha canviat de manera important en el moment en què Marc Terenci Varró escriu *De re rustica*, pels volts de l'any 39 aC. Varró és un bon exemple de la dificultat de presentar una definició única i clara de la vil·la, ja que en la seva obra s'aprecien contradiccions entre els llibres I i III, en el moment d'escriptura dels quals hi ha uns anys de diferència.¹⁰ En el primer llibre parla de la vil·la com un establiment eminentment agrícola, mentre que en el llibre III dóna més importància al vessant lúdic de la vida al camp donant rellevància a la comoditat i luxe de la residència.

El tercer agrònom els escrits del qual ens han arribat és Luci Juni Columel·la, que va compondre dotze llibres sota el títol *De re rustica*. Aquest autor escriu a mitjan segle I dC i introdueix nous termes per definir les diverses parts de la propietat: *pars urbana*, *pars rustica* i *pars fructuaria*. En la seva descripció, la *pars urbana* destinada al propietari presenta ja un nivell de luxe i comoditat elevats amb estances per a l'estiu i l'hivern, banys orientats a ponent i passeigs a la banda de migdia. Per la concepció i la descripció que fa de les explotacions sembla que la seva obra va destinada a grans propietaris més que als pagesos que podien disposar d'un lot en una colònia provincial.

Aquest autor considera que l'agricultura és un *negotium* per contraposició a la noció d'*otium* i contemplació relacionada amb les vil·les, de moda en aquells moments i que critica fortament, com també els propietaris absentistes, que no controlen de prop el seu negoci (Martín 1971, 314).

¹⁰ Martín (1971, 220). Aquest autor creu que quan va escriure el llibre I no tenia previst escriure els altres dos, ja que en ell critica la ramaderia, a la qual després dedica el llibre II, tot i que en el prefaci l'autor ja indica que pensa escriure tres llibres.

Dins aquest ràpid repàs, el darrer gran agrònom cronològicament parlant és Pal·ladi, que escriu el seu *Opus agriculturae* en un moment indeterminat dels segles IV o V dC. El context en què se situa la seva obra és molt diferent al del període baixrepublicà o del principi de l'imperi en el qual escriuen els autors anteriors. L'agricultura i la vil·la es tornen a concebre des d'un punt de vista més autàrquic, segons el qual l'explotació s'ha d'autoabastir en la mesura del possible i ha de tenir com a primer objectiu la supervivència dels seus ocupants, amb una relació menys estreta amb la ciutat que la que tenia en períodes anteriors. En parlar de la casa del propietari descriu un complex de dimensions considerables, amb apartaments d'estiu i d'hivern i banys, que anomena *praetorium*, un terme que originalment era de caire militar i que podria parlar indirectament de la concepció de la vil·la com una construcció protegida i fins i tot de vegades fortificada. En parlar de gran propietat, aquesta s'aprecia com una multiplicitat de petites unitats familiars (explotades per colons) i un complex central on es desenvolupen les tasques especialitzades, com el premsat, per exemple. En aquest sistema econòmic, la vil·la, que ha de posseir també artesans com fusters o ferrers, esdevé en part el substitut de la ciutat per als colons, que hi porten el seu excedent o hi van a arreglar les eines i que dóna sortida al mercat a la seva producció, que tot sovint seria poc important individualment però que pren importància precisament per l'acumulació del producte de diversos establiments.

Com podem veure, el concepte de vil·la és un concepte viu, en absolut immutable, i no solament arquitectònicament, sinó també en la seva funció econòmica.

La vil·la a la península Itàlica

Potser la millor manera d'entendre el que era la vil·la en el moment d'aparició i implantació al nord-est peninsular sigui situar-lo en el context de la història d'aquesta forma d'explotació a la mateixa península Itàlica. De fet, tradicionalment la historiografia especialitzada feia remuntar els seus orígens al final del segle III aC lligant-la als inicis de l'economia de plantació i a l'enriquiment de les classes dirigents després de les primeres experiències expansionistes sobretot a l'orient grec i a l'obertura dels mercats mediterranis. Tots aquests fenòmens i els contactes amb els mons grec i púnic influïrien en el desenvolupament d'una nova forma de casa rural itàlica amb influència hel·lenística. Segons aquesta teoria, serà a mitjan d'aquesta centúria que es produirà un canvi important en la seva concepció i arquitectura, canvi que quedaria reflectit en les descripcions que feien Cató i Varró d'aquesta mena d'explotacions.

Estudis més recents permeten situar al segle IV aC els primers establiments agrícoles que podrien denominar-se vil·les rústiques.¹¹ Aquestes instal·lacions presenten tot un seguit de trets comuns, com són situar-se en posicions elevades, tot sovint sobre terrasses parcialment artificials, amb elements de caire defensiu i dedicades essencialment a una economia de subsistència.¹²

Al llarg dels segles III-II aC augmenta progressivament la racionalitat en les explotacions i la comercialització dels productes. Tot i això, el model d'establiment del segle II aC era el d'una granja simple, ja sense elements de caire defensiu, els espais d'habitació de la qual eren molt més exigus que els destinats a la producció i l'emmagatzematge (Gros 2001, 273). Es tractava d'instal·lacions essencialment rústiques, compactes exteriorment, sovint elevades sobre terrasses (Zaccaria 2005, 7), organitzades a l'entorn d'un pati, centre d'explotacions petites i mitjanes gestionades directament pels propietaris amb una participació escassa de mà d'obra tant externa com esclava. Per tant, es tracta d'establiments encara allunyats en alguns

¹¹ Andreussi i Torelli esmentats per Gros (2001, 271).

¹² Precisament aquesta economia de subsistència és un dels elements que fan que creiem que no es pot denominar vil·les aquesta mena d'instal·lacions, atès que aquesta es defineix econòmicament entre altre coses per estar destinada a la comercialització de la producció. Termes com granja, emprat per Lafon (2001, 16-20), s'adequarien millor a aquesta mena d'establiments.

aspectes de la imatge tradicional de la vil·la, en els quals la distinció entre espais productius i de residència no era tan evident com ho seria en fases posteriors. Aquesta mena de vil·la no s'allunyaria gaire de la definida per Cató, el qual limita les comoditats de l'habitatge als elements necessaris per fer atractiva la visita del propietari al *fundus*.¹³

Aquesta evolució mostra com el concepte econòmic de vil·la anava un pas endavant de la seva plasmació física, arquitectònicament parlant. L'evolució de la vil·la com a estructura arquitectònica d'habitatge va unida a altres processos de gran complexitat que tenen molt més a veure amb l'estructuració social i amb les tendències ideològiques i culturals imperants en cada moment a Roma que purament amb l'economia i la vida agrícola.

Al llarg dels segles II-I aC es produïren uns canvis de caire sociopolític que van transformar de manera important la fesomia de la vil·la. Per a autors com Toynbee o Carandini les guerres d'Anníbal es troben en l'origen de l'expansió de la vil·la esclavista.¹⁴ Aquest fenomen tingué el seu reflex en els mateixos escrits dels agrònoms, com es pot apreciar en les diferències de plantejament existents a les obres de Cató i Varró.

Així, el primer observava la vil·la essencialment com una explotació econòmica, en la qual ja es recomanaven els conreus especulatius com el vi i l'oli amb vista a la comercialització, mentre que els cereals restarien com un producte d'autoabastament. En el moment d'escriure els seus estudis, aquest agrònom romà ja contrastava de manera crítica la sobrietat de la seva vil·la amb les noves formes de luxe que es van anar introduint al camp. I és que les dècades centrals del segle II aC començaren a marcar un canvi de tendència important en la concepció de les vil·les, amb l'aparició d'estructures luxoses en un procés afavorit per l'enriquiment dels propietaris tant pel sistema d'explotació del territori, en el qual es van anar imposant els conreus especulatius,¹⁵ com per les riqueses aconseguides amb les conquestes (Torelli 1990, 132), i l'aparició d'una nova concepció del temps lliure, l'*otium*.¹⁶ D'una vil·la catoniana en la qual es destinava poc espai a l'habitatge, ja que es tractava de petites propietats o de terres administrades pel *villicus*, la casa del qual solien ser precisament aquests espais (Lafon 2001, 48), es passà a un tipus de vil·la en la qual la *pars urbana* anava prenent més importància, atès que el propietari, tot sovint absentista,¹⁷ la visitava no solament per controlar la seva explotació, sinó com una part de la nova ideologia que s'estava imposant a la societat romana en la qual es propugnava el retorn al camp com una manera romàntica de recuperar els costums ancestrals en una nova situació política en què la vella ciutat pagesa es transformava ràpidament en un imperi, amb els canvis que això comportava. L'expansió de les vil·les luxoses, destinades a l'*otium*,¹⁸ produïda al final del segle II aC i al llarg de tota la centúria següent, és el resultat no tant de canvis econòmics com d'una nova concepció del temps lliure i del plaer, conseqüència en part de l'enriquiment de les classes benestants i el contacte amb el món grec i hel·lenístic, però també d'un canvi en la mentalitat de les noves classes privilegiades per a les quals l'individu començava a estar per damunt de la comunitat i volia reflectir-ho en les seves propietats. La situació sociopolítica de la baixa República, en què encara perduraven velles concepcions aristocràtiques segons les quals estava mal vist l'excés de luxe o conceptes com l'*otium*, sobretot a la ciutat, on resulta visible i criticat pels sectors més tradicionalistes, féu que aquest es traslladés al camp (Gros 2001, 290; Zanker 1992, 46-53), on es revestí d'una ideologia que idealitza el món rural com un retorn al passat, encara que es fes en condicions molt diferents a com l'havien viscut els avantpassats.

Per tant, al llarg del segle II aC els nous models de la vil·la, amb un paper

¹³ Ens sembla especialment interessant l'estudi de M. Zaccaria (2005), que analitza l'*ager Tiburtinus* i *Sabinus*, en el qual mostra com l'arqueologia ha posat al descobert tot un seguit de vil·les eminentment industrials que es datarien del segle II aC que s'adaptaven *grosso modo* a la descripció que en feia Cató, quant a les dimensions, l'ús limitat d'esclaus o la destinació al mercat de la producció. Assentades sobre *basis villa*, algunes es bastiren a vegades sobre estructures preexistents. És a cavall entre els segles II-I aC quan començà a imposar-se un nou tipus de vil·la amb un desenvolupament notable de la *pars urbana*.

¹⁴ Carandini et al. (1985, 15-16). A l'acumulació de riquesa aconseguida per alguns s'uneix el despoblament del camp per la invasió d'Anníbal, o l'abandonament de terres per part de petits pagesos obligats pel servei militar. Es produí una concentració de la terra que seria explotada per esclaus, molt abundants per les noves conquestes i més assequibles que una mà d'obra lliure molt escassa a la península Itàlica.

¹⁵ Gros (2001, 276). Aquests conreus, destinats a la comercialització, comporten unes inversions que no poden ser assumides pels petits propietaris.

¹⁶ Lafon (2001, 47). D'Arms (1979, 69) situa en l'època silana l'aparició d'estructures luxoses a les vil·les de l'entorn de Pompeia, lligades al nou concepte de l'*otium* i a les influències hel·lenístiques. Anteriorment les vil·les eren estructures de dimensions mitjanes, especialitzades i amb una arquitectura sobria i sense ornaments.

¹⁷ La condició d'absentista del propietari es dona ja per feta a l'obra de Cató, quan aquest autor afirma que les estances d'habitació han de ser prou còmodes per motivar-lo a visitar la propietat (*De agricultura*, III).

¹⁸ Tot i que mai deixaren de disposar d'un vessant econòmic (Gros 2001, 289).

¹⁹ Zaccaria (2005, 8) aprecia l'existència a la península Itàlica d'equips i mestres d'obres itinerants que comportaven una certa estandardització en l'arquitectura, fet que mostra indirectament la importància dels obrers especialitzats per al desenvolupament de l'arquitectura de la vil·la.

més preponderant de la *pars urbana*, encara s'estaven experimentant i imposant a la península Itàlica, en alguns moments amb fortes resistències entre els sectors més conservadors, i resultava impensable imposar-los a les províncies, a excepció d'algun cas aïllat i excepcional, com ara en indrets com Sicília, on les influències de l'arquitectura forana, com la dels palaus hel·lenístics, n'afavorien la implantació.

De fet, a mesura que Roma s'anava expandint al llarg de la península Itàlica, l'evolució i difusió dels patrons d'explotació del territori no foren tan diferents dels que s'aplicaren a la península Ibèrica, amb uns primers establiments molt simples estructuralment i modestos en les dimensions que es van anar ampliant i enriquint a mesura que la mateixa riquesa de l'explotació va augmentar i el propietari es va imbuir dels corrents ideològics i socials imperants a Roma. Però no cal cercar un paral·lelisme precís entre ambdós processos, ja que una de les grans virtuts de l'expansionisme romà fou la seva capacitat d'adaptació a les diferents realitats dels territoris ocupats i l'aprofitament de les estructures ja existents per facilitar l'assimilació de les civilitzacions indígenes.

En aquest procés es pot apreciar com es produí un efecte contrari al que semblarien indicar les restes arqueològiques. Així, en les vil·les més antigues, que destinaven poc espai i poques comoditats als habitatges, és més factible que els propietaris visquessin i treballessin directament sobre el *fundus*, mentre que el cas de les vil·les de luxe, com les aparegudes al llarg del Laci i la Campània, solien pertànyer a propietaris absentistes que sovint només les visitaven en èpoques molt concretes de l'any, preferentment a l'estiu, quan la calor feia la vida a Roma més feixuga.

En el cas de les províncies, a més, alguns autors com Percival observen que la vil·la no es començà a imposar fins una o dues generacions després de la pacificació del territori (Percival 1976, 73), i es tracta d'estructures força senzilles, allunyades dels models més evolucionats del territori italià. Això no deixa de ser lògic ja que la implantació d'aquest model d'explotació requeria importants inversions, arriscades en moments d'inestabilitat. A més era necessari que hi hagués tot un seguit d'infraestructures viàries i comercials per donar sortida a l'excedent. D'altra banda, el creixement de les edificacions que constitueixen el nucli i el vestigi arqueològic de l'existència de les vil·les ha d'anar paral·lel almenys a tres situacions. Per començar, el mateix enriquiment del propietari en un procés de retroalimentació: com més producció i beneficis, més inversió en tots els aspectes de la vil·la, tant a la zona productiva com a l'habitatge. En segon lloc, cal valorar que aquesta mena d'estructures presentaven ja una certa complexitat que requeria una planificació i la participació d'arquitectes i colles d'obers especialitzats que no sempre hi havia sobre el territori en les fases inicials del procés.¹⁹ Però també calia, a províncies, un procés d'aculturació, d'assimilació del simbolisme i rerefons social i cultural que significava l'adopció d'un *modus vivendi* determinat.

Per tant, podríem argumentar que la vil·la no és res més que el sistema principal d'explotació habitualment emprat al camp en els territoris romans al llarg de la seva història. Les seves formes tant arquitectòniques com d'explotació aniran variant i adaptant-se a la situació del mateix imperi i del territori en què s'emplacen, així com a les possibilitats i necessitats del seu sistema econòmic, sense oblidar el vessant social i ideològic, que també canviarà en la mesura que ho facin les concepcions de les classes privilegiades romanes.

En aquest context, no es pot pretendre cercar en el segle II aC a Hispània els elements que en l'època augustal o al llarg del segle I dC caracteritzaran les parts residencials de les vil·les, simplement perquè no eren d'ús generalitzat i algunes formes simplement no estaven ni creades, ja que són

producte d'una concepció ideològica que encara no s'havia formulat. Conceptes com el de vil·la marítima no seran formulats fins al final del segle I aC, tot i que ja existien amb anterioritat, i quelcom similar succeeix amb les vil·les suburbanes.

De fet, podríem seguir Lafon i considerar que la vil·la es pot estudiar des de tres òptiques diferents i complementàries. Des d'un vessant econòmic la vil·la és el centre d'un domini concebut per extreure un benefici. Ideològicament és el mitjà per refermar un cert poder social i polític, un cert mode de vida, i arquitectònicament es pot estudiar com un monument que presenta formes i característiques específiques (Lafon 2001, 12).

Tenint en compte totes aquestes dades, val a dir que alguns dels elements que han emprat els arqueòlegs moderns per definir la vil·la són com a mínim discutibles, perquè no són aplicables en tots els moments de la seva llarga existència. Així, per exemple, sempre se l'ha associat a una mena d'arquitectura determinada, caracteritzada pel seu aspecte dur, amb l'ús de materials molt sòlids, especialment el morter, almenys als sòcols dels edificis (Percival 1976, 12-13); però, com opinen Castanyer i Tremoleda (Castanyer/Tremoleda 1999, 41), això no resulta tan clar, especialment en els moments de transició, és a dir, en els de l'aparició dels nous sistemes d'explotació romans a les províncies, on la disponibilitat de materials a més de la capacitat econòmica del propietari defineixen les dimensions i característiques de l'edifici final. A això caldria afegir-hi la manca de personal especialitzat capacitat per construir edificis a «la romana», ja que, no ho oblidem, moltes de les grans obres d'enginyeria de l'època republicana a la Península eren construïdes per l'exèrcit i els seus enginyers i aquests no es dedicaven habitualment a construir habitatges privats.

Per a Prevosti la condició principal per definir una vil·la és que estigui integrada dins el sistema socioeconòmic romà, i per tant formi part de la ciutat (Prevosti 2005a, 313). Caldria analitzar profundament si això és vàlid per a les vil·les baiximperials o per a algunes vil·les marítimes que no eren destinades prioritàriament a la producció, però si s'accepta que en general era així, també cal acceptar la reflexió inversa, és a dir, que una ciutat romana no pot existir, almenys des del moment de la creació del sistema de la vil·la a Itàlia al segle IV-III aC, sense les vil·les, que serien part intrínseca de la seva concepció.

Alguns conceptes sí que ens sembla que són comuns a tots els autors tant antics com moderns, i són, d'una banda, la conceptualització de l'indret d'ubicació de la vil·la ideal, que ha d'estar mínimament protegida, en llocs on tingui un cert domini de la propietat, disposi d'aigua i sigui propera a alguna via de comunicació terrestre, marítima o fluvial. I de l'altra, la destinació a la comercialització almenys d'una part de la producció.²⁰ Això implica que la vil·la no és possible en economies de pura subsistència i que no disposin d'una xarxa comercial adequada, de bones comunicacions i d'un grup potencial de clients. Per tant, no era possible en el moment d'arribada dels romans a la Península per una manca d'infraestructures, però era conceptualment indispensable des del moment que la creació de noves ciutats originava un mercat potencial per a aquests productes.

Si analitzem els anomenats establiments ibèrics del segle I aC i els confrontem amb les observacions aportades pels agrònoms romans de l'època republicana, com Cató o Varró, sobre la vil·la, podem apreciar que aquestes no difereixen gran cosa. Es podria argumentar que moltes de les recomanacions (ubicació, comunicacions...) són dictades pel sentit comú (Ariño/Díaz 1999, 160), i és cert, però també segueixen els consells de la potenciació dels conreus especulatius, amb l'expansió progressiva de la vinya. Pel que fa a un dels arguments habitualment presentat per considerar un assentament com a vil·la, és a dir, la presència d'una part

²⁰ Segurament caldria cercar un altre nom per als habitatges rurals destinats exclusivament a l'*otium* o al gaudi del propietari sense cap aprofitament econòmic, tot i que aquesta mena d'establiments són escassos i en alguns dels que s'han trobat pot respondre més a una manca d'excavacions completes que a la inexistència d'instal·lacions productives, que podrien situar-se a una certa distància de la casa. Fins i tot vil·les imperials com la de Tíberi a Terracina disposaven d'una explotació agropecuària, els vivers, que com explicita Varró proporcionaven uns grans beneficis.

destinada a habitatge del propietari diferenciada de la part industrial, això que és present en autors posteriors no ho és en l'obra de Cató, que precisament lloa la simplicitat i funcionalitat de l'edificació; i en el cas de Varró, hi és en els seus darrers escrits, que daten de pocs anys abans del principat d'August. A més, hi podríem afegir altres elements definidors de la vil·la com la finalitat comercial de la producció, que també es pot aplicar a alguns dels anomenats establiments ibèrics.

De tots aquests escrits es pot deduir que el concepte de vil·la presenta dos aspectes complementaris però que caldria diferenciar: el que defineix la vil·la com a sistema socioeconòmic i el que defineix una arquitectura determinada. Probablement d'aquí deriven alguns dels problemes que han centrat aquest debat. Els dos conceptes no avancen al mateix ritme i la vil·la com a realitat econòmica sembla que és anterior a la seva plasmació arquitectònica, sobretot si continuem considerant la vil·la en el seu sentit més clàssic, que requereix la presència d'un cert luxe en els espais residencials i d'elements típicament itàlics en l'arquitectura.

Dels establiments de l'època republicana se n'ha destacat el mestissatge quant a concepcions i materials, però també cal ressaltar, com fa Revilla (Revilla 2004, 185), la nova organització de l'espai, amb l'establiment de simetries arquitectòniques o l'acurada distribució dels espais respecte a patis i passadissos o la clara segregació entre espais d'habitatge i de producció.

Probablement molts dels edificis localitzats i excavats solament de manera parcial haurien de rebre, arquitectònicament parlant, noms diferents al de vil·la (*granges, casae, tuguria...*), i de fet és possible que fins i tot alguns siguin simples espais de treball que depenien d'altres estructures majors. Si ens centrem en els assentaments que alguns autors han considerat vil·les ja al principi del segle I aC, cal convenir que, en general, són estructures relativament simples i poc ostentoses; però, com ja va dir Ruestes, la seva configuració no és tan diferent de la de les *domus* urbanes, que inicialment són edificis modestos, no tan diferents de les existents a la península Itàlica.

En aquest sentit creiem que el procés que es produeix en l'època d'August, com veurem, no és tant un procés d'aparició massiva o expansió de la vil·la com una monumentalització d'aquesta vil·la, fruit de processos econòmics i sobretot ideològics, i que no implica, ans al contrari, que els propietaris s'hi traslladin a viure.

Més aviat pensem que fou un procés progressiu, protagonitzat segurament de manera majoritària per indígenes. Ara bé, es tracta d'indígenes en el sentit que eren persones nascudes a la Península, però tan integrades a la mentalitat i a la societat romana com podien estar-ho molts dels colons arribats a la Península –itàlics més que romans–, de manera que la distinció ètnica pot resultar supèrflua, després de més d'un segle de convivència en el moment de l'inici del procés i més de dos de la seva culminació en l'època augustal.

Per tant, si tornem al començament d'aquest apartat, l'evolució que va tenir la vil·la a la península Itàlica no és tan diferent de la de la península Ibèrica, ja que després d'una primera fase d'assentaments de dimensions reduïdes, com devien ser, sens dubte, les parcel·les concedides als indígenes i als colons itàlics que anaven arribant a Hispània, es va anar produint un procés d'enriquiment i de concentració de la terra, gràcies als conreus especulatius destinats a la comercialització, sobretot del vi, en el qual les explotacions més importants i rendibles anaven absorbint aquelles que no podien competir-hi econòmicament. Posteriorment, aquest enriquiment es féu visible en el creixement en dimensions i magnificència dels espais residencials. I en cap cas la presència o absència d'estructures espaioses i

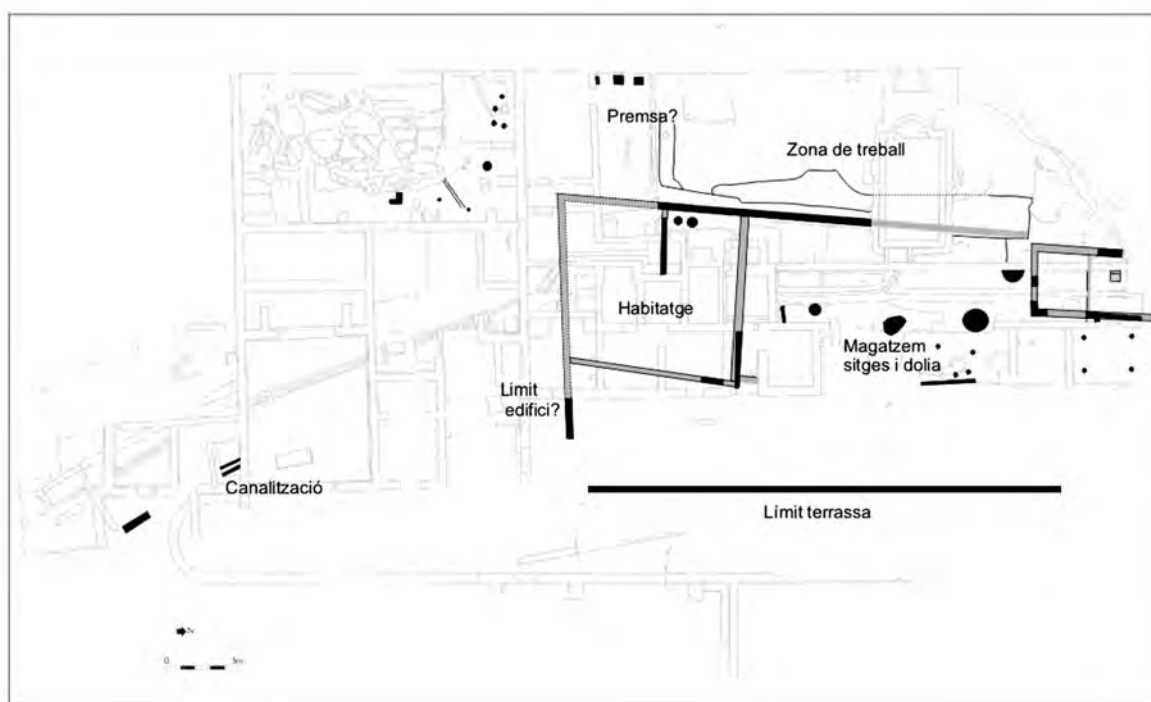
luxoses a les residències pot servir automàticament per definir una vil·la en l'època republicana ni per deduir la presència o no del propietari ni la seva filiació ètnica. Tot sovint en el cas dels establiments més luxosos, sobretot els situats al litoral i relativament allunyats de les ciutats, es tracta de propietats de grans i rics personatges que vivien a la ciutat i solament en determinades èpoques de l'any visitaven les seves residències rurals, com succeeix per exemple a les vil·les del sud de la península Itàlica.

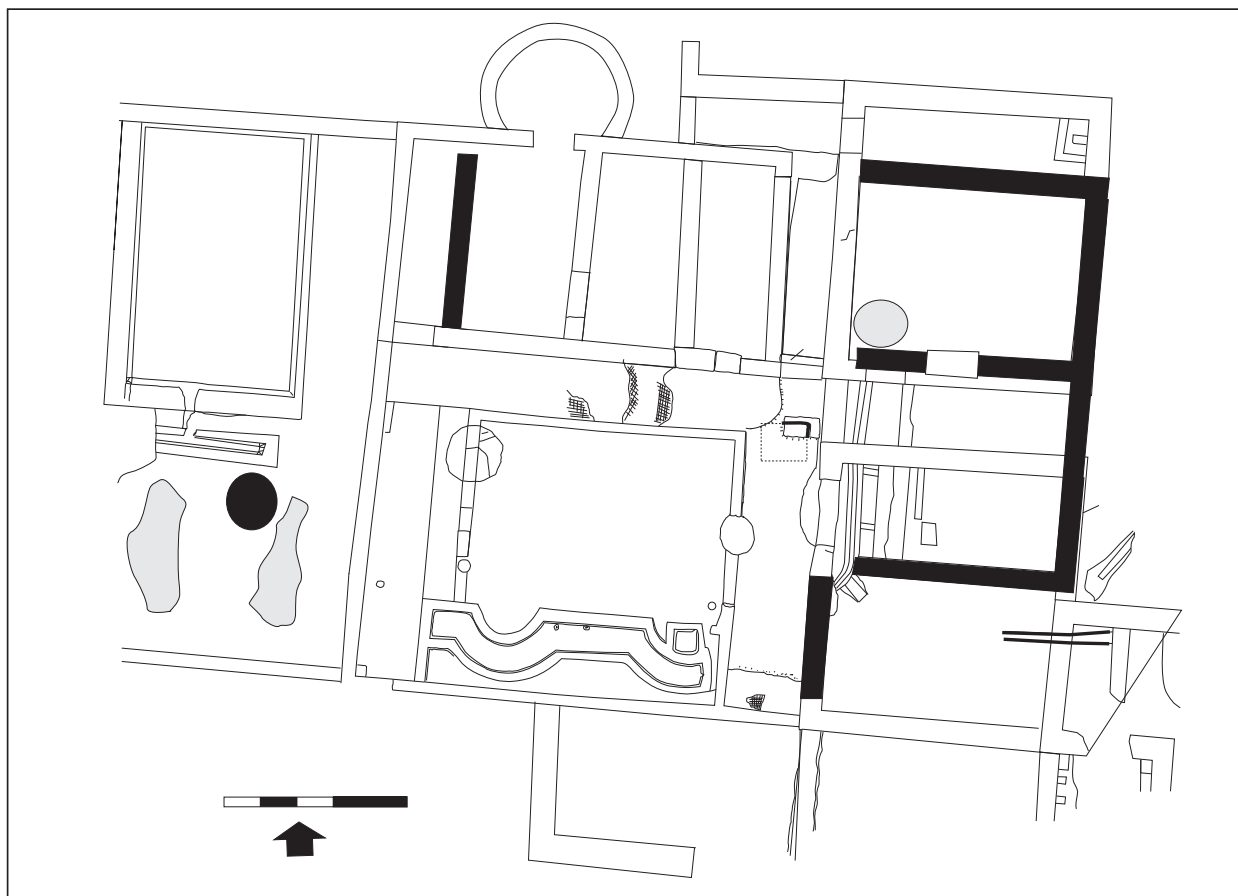
L'expansió de les vil·les, com la de totes les estructures i models que va anar introduint l'autoritat romana, es devia fer de manera progressiva, iniciant-se a l'entorn de les noves ciutats (Molina 1997, 238) (no és estrany que la majoria de les vil·les més antigues es trobin a prop de ciutats com Tàrraco, Empúries o la mateixa *Gerunda*), amb una incidència especial a la zona litoral, de romanització més primerenca.

Als jaciments que habitualment s'esmenten, com mas Gusó, el Moro o can Martí, hi podem afegir dos establiments que considerem clarament com a vil·les tant per la concepció espacial i arquitectònica com per la seva funció econòmica. El primer és la vil·la dels Ametllers, situada a una distància escassa de la costa, al damunt d'una autèntica *basis villa*, al vessant d'un turó i amb una distribució dels espais que separa clarament l'edifici destinat a habitatge de la zona industrial, en la qual cal assenyalar la presència d'un magatzem que combina les sitges i les *dolia* com a sistema d'estucatge. L'edifici republicà ja presenta indicis de l'existència d'instal·lacions destinades al premsat del vi (Palahí/Nolla, en premsa).

L'altre cas, en procés d'excavació en el moment de redactar aquestes ratlles, és la vil·la del Pla de l'Horta, situada a quatre quilòmetres al nord de la ciutat de *Gerunda*, arrecerada contra el vessant d'un turó, oberta al pla i molt propera a la Via Augusta. Fins al moment s'ha identificat part d'un edifici residencial, amb parets de pedra lligada amb fang, arrebossades amb morter de calç, i paviments de terra piconada. L'edifici que s'intueix és d'una gran regularitat, amb estances quadrangulares de dimensions

Planta de la vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar), amb indicació de les restes localitzades d'època republicana i una proposta de restitució.

Planta de la vil·la del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter), amb la indicació de les restes localitzades d'època republicana.

considerables, amb una estructura bàsica que es mantindrà en les reformes augustals de l'edifici. Uns metres a ponent de l'edifici se situa un magatzem de *dolia*. La data de fundació de la vil·la difereix en molts pocs anys de la de creació de la ciutat de *Gerunda* i forma part d'un indubtable procés de distribució i reorganització del territori, i és una de les primeres vil·les suburbanes del *territorium* de la ciutat.

En aquest procés sens dubte hi van tenir un paper els nous colons itàlics. Aquest paper potser va ser magnificat en èpoques anteriors, però els nous corrents historiogràfics corren el perill de cometre l'error contrari, és a dir, menystenir-lo. Potser no eren importants numèricament, però cal no oblidar que, en bona part, constituïen l'elit que controlava i administrava el territori. A més, com ja hem expressat més amunt, sembla superflu o innecessari distingir al principi del segle I aC entre itàlics i elits indígenes, ja que aquestes estaven ja plenament integrades i havien unit la seva sort a la de les autoritats romanes. Mancava un pas per a la integració total, el poder polític, i aquest el van començar a aconseguir amb la creació de les noves ciutats i el procés de concessió de la ciutadania que Cèsar va iniciar i que prosseguí August.

La síntesi de la situació

De fet, si intentem fer una síntesi de tot el procés trobarem que les tesis dels diversos autors no estan tan allunyades i que les diferències principals deriven tot sovint d'intentar demostrar una hipòtesi prèvia; de considerar el procés històric com un fenomen essencialment intern, o, contràriament, de creure en el paper fonamental de la intervenció externa a través de les autoritats romanes.

Si analitzem breument la situació des del segle II aC, moment en què

es detecten les primeres transformacions en l'estructura tradicional del camp, la majoria d'autors que han fet estudis monogràfics de diversos territoris estan d'acord en el fet que es produí un nou assentament de la població, amb l'abandonament progressiu de molts dels *oppida* i la proliferació dels establiments rurals de petites dimensions a les zones de la plana (Olesti 1995, 153; Arrayàs 2005, 168; Castanyer et al. 2006, 15; Revilla/Zamora 2006, 43; Revilla 2006, 71). Aquestes noves estacions de planta força simple presentaven una estructura física que combinava elements de filiació ibèrica, com els murs de pedra seca, els paviments de terra piconada, les sitges o les llars, amb altres de clarament romans, com les *tegulae*, les *dolia* o els paviments d'*opus signinum*. Els establiments es localitzaven en zones planeres i fèrtils, ben irrigades, a prop de camins o de la costa. Òbviament, els moments i ritmes concrets de l'aparició d'aquests assentaments variava, i era més prematura i intensa en algunes zones, sobretot costaneres, i més lenta en altres, però per norma general era un procés molt actiu ja en el canvi de segle.

Quina devia ser la finalitat d'aquests nous assentaments? D'una banda, aquest procés de construcció sembla anar paral·lel a una pèrdua d'importància progressiva dels *oppida* ibèrics, que fins llavors haurien estat el centre de l'estructuració del territori. Per a molts autors, aquest fet denota un canvi en la propietat, que passaria de comunal, controlada i administrada per les elits indígenes urbanes a una privatització de la terra i de la seva producció, en mans dels propietaris de les diverses finques. Les raons d'aquest canvi devien ser diverses, com una nova fiscalitat provinent del poder romà o fins i tot un intent per part de Roma de restar poder i de trencar l'estructura dels antics poblats. Creiem que caldria afegir-n'hi una altra. La dispersió de les propietats i el nou assentament de la població en comunitats més petites, tot sovint familiars, devia ajudar a esquinçar els llaços existents entre les elits i els pagesos, afeblint també les relacions tribals i comunitàries establertes a l'interior dels *oppida*.²¹ Vol dir això que les elits van perdre el seu poder a favor de les classes pageses? Això resultaria molt difícil de demostrar, ja que desconeixem qui eren els propietaris de les diverses parcel·les, però no ho creiem pas. La gent que vivia als nous establiments podien ser-ne els propietaris o ser pagesos que treballaven per a un propietari absentista que podia, fins i tot, posseir diverses finques disperses i continuar vivint als poblats i a les primeres ciutats. Fins i tot algunes terres podien ser propietat dels primers itàlics establerts al territori, encara que al llarg del segle II aC aquesta darrera opció fos en tot cas puntual. En qualsevol dels casos, semblaria implicar un canvi en la font de poder de les elits, el pas d'un poder militar a un d'econòmic, que les lligà a Roma.²²

Des del punt de vista econòmic, aquest procés forma part d'una reorganització de les estructures socioeconòmiques indígenes sota l'efecte de l'actuació de l'administració romana i l'extensió d'una explotació agrícola capaç de generar excedents per integrar-la en els circuits comercials mediterranis.

Sembla que totes aquestes transformacions s'emmarquen en un canvi en l'estratègia de dominació que Roma decidí aplicar a Hispània, després d'un primer segle en què el poder itàlic no semblava gaire interessat a exercir una ocupació i administració intensiva. Immerses encara en l'ocupació i pacificació de la Península, les autoritats romanes van mantenir gran part de les estructures indígenes i van crear llaços amb les elits d'alguns poblats, que van començar a afavorir contra aquells que s'hi havien oposat, i van limitar l'explotació del territori a l'obtenció d'exaccions i tributs, sense una fiscalitat estructurada (Vivó 2007, 57).

Davant d'aquesta situació, sembla que els canvis formen part d'un

²¹ Rubio (2008, 130) considera que la desestructuració dels models organitzatius indígenes era un dels objectius del projecte que anomenem romanització.

²² Prieto (2008, 38) esmenta els canvis en la investigació actual tendents a veure la romanització ja no simplement com una acció benefactora destinada a crear un sistema integrador, sinó com un projecte encaminat a aconseguir una uniformització social i econòmica destinada a l'obtenció de més beneficis.

programa decidit per Roma de reestructurar el territori no solament econòmicament, sinó també social i política. Actuacions com el programa de construcció i reformes mostren la voluntat de Roma d'intervenir en el territori i explotar-lo (Arrayàs 2007, 56). Per a alguns autors, aquest procés s'inicià després de les guerres celtiberes, que finalitzen amb una pacificació de gran part del territori peninsular. Dins d'aquest programa l'obtenció d'uns impostos i recursos regulars passava per una explotació més racional dels recursos. Però, com ja hem esmentat, la creació de petits nuclis rurals dispersos podia complir una altra funció: trencar els grups tribals cohesionats o els clans i, d'aquesta manera, facilitar el procés d'aculturació i romanització de la població. En la fase de conquesta, Roma necessitava el poder militar de les elits locals per tal de reforçar els seus exèrcits. Però aquest mateix poder es tornava perillós quan es pretenia imposar la pau i explotar el territori, ja que podia ser una font de conflictes i revoltes, com s'havia demostrat el 195 aC. La intensificació de l'ús de la moneda formaria part d'aquest procés, amb les encunyacions locals amb grafia ibèrica i metrologia romana.

Una de les principals eines emprades per aquest nou assentament seria la creació de cadastres (Arrayàs 2005, 169), dels quals darrerament es destaca molt la funció fiscal, però en els quals no era absent la distribució de terres.

Inicialment, aquesta transformació es féu aprofitant les estructures ja existents, com alguns dels *oppida* emprats com a centres administratius del territori però en els quals ja s'anaven introduint les influències romanes, com ho denota la construcció d'un temple de tipus itàlic a Sant Julià de Ramis, per exemple, o l'aparició de cases d'estructura itàlica en alguns poblats que tant podrien pertànyer a ibèrics molt romanitzats com ser una mostra de la presència de representants del poder romà a les poblacions indígenes, bé amb tasques administratives bé com a comerciants. Dins d'aquest procés caldria situar l'ús del que podríem denominar granges com a nuclis d'explotació, als quals gradualment es van incorporant elements itàlics. Però pels volts de l'any 100 aC els canvis es començaren a accelerar amb la creació de noves ciutats amb plantejaments urbanístics i sobretot conceptuals clarament itàlics. Aquestes ciutats no eren simplement espais urbanístics on assentar les elits indígenes més romanitzades i els colons

itàlics que de manera cada cop més intensa arribaven a la Península.²³

Eren el centre d'un territori que en depenia i que seria explotat per la seva població. Per tant, la creació de les noves ciutats solia anar acompanyada de la reorganització del territori i la repartició consegüent de terres, ja fos a indígenes o a colons itàlics.²⁴ El que sí que és clar és que aquests territoris serien explotats des d'aquest moment sota l'òptica, els patrons i els models econòmics que interessaven a Roma.

Les raons que va tenir la República per endegar un programa de fundació de ciutats, algunes de les quals, com en el cas de *Gerunda*, substituïen antics *oppida* que feien la tasca de control i explotació del territori, eren molt diverses, adaptades a les diferents situacions i problemàtiques que plantejaven els diferents territoris, però s'emmarcaven en general en una decisió estratègica: crear un marc d'explotació i administració global,²⁵ a diferència de la centúria anterior. Així, és possible que *Gerunda* fos fundada com a resultat de les guerres sertorianes i davant la necessitat d'establir més control sobre el camí d'Hèracles, reconvertit en l'època augustal en Via Augusta (Nolla/Palahí 2007, 216-220), o per potenciar el conreu i comerç del vi en el cas d'*Iluro* (Garcia/Martín/Cela 2000, 51) i, segurament, *Baetulo*, però tots aquests casos es poden emmarcar també en un projecte més general, destinat a reorganitzar el territori, redefinir la seva explotació, amb conreus destinats a la creació d'excedents que es

²³ Resulta difícil establir la quantitat de colons assentats en aquestes noves ciutats o les ja existents sobre el territori, però no creiem possible crear del no-res ciutats d'estructura urbana, social i econòmica romana sense la presència almenys d'un nucli d'itàlics. Si fossin exclusivament formades per ibèrics, ràpidament presentarien més aspectes locals que itàlics, cosa que no va succeir. Per imposar models arquitectònics, socials i polítics, cal un petit nucli que actuï com a aglutinador i referent.

²⁴ Per a autors com Guitart, aquesta colonització itàlica és intensa i paral·lela a la creació de noves ciutats, però per a altres autors (Arrayàs 2005, 175), no seran un grup important fins a l'època de Cèsar.

²⁵ Per a Ariño, Gurt i Palet (2004, 124), el sistema emprat és similar a l'utilitzat per a l'expansió a Itàlia, en la qual primer s'aliaven amb les poblacions de ciutats estratègiques, després es creava la via que comunicava els nous territoris amb la base d'operacions per acabar creant noves ciutats (sovint sense l'estatut de colònies). Revilla (2004, 196) no creu en l'existència d'una estratègia concreta i global (creació de colònies, centuriació del territori i assentament de colons), sinó en una varietat d'actuacions i en una capacitat indígena d'adaptació i resposta.

podien comercialitzar, establir una nova fiscalitat i avançar en l'assimilació de la població local trencant de manera lenta però definitiva les estructures indígenes. A més, també podia respondre a motivacions estratègiques. Fins llavors Roma havia potenciat tot un seguit de poblats aliats alguns dels quals tenien un paper estratègic important, que era controlar les principals vies de comunicació. Les guerres socials i el conflicte sertorià, entre d'altres, van ensenyar a l'autoritat romana el perill que podia comportar que aquests poblats es rebel·lessin. La seva substitució per ciutats d'estructura romana i en les quals habités almenys un cert percentatge de ciutadans havia de facilitar la integració de les elits i la població indígena i al mateix temps assegurar la seva lleialtat a la República creant unes xarxes clientelars que acabessin identificant els interessos de les elits locals amb els de Roma.

Roma passa definitivament a establir un control directe sobre el territori i la seva administració, i per fer-ho havia d'acabar de trencar amb els models indígenes que a través dels poblats i els establiments rurals constituïen els darrers lligams de la població i de les elits amb els models preromans. Un nou centre urbà facilitava la implantació d'un nou model d'administració, de culte religiós i de relacions entre els habitants, partint d'una nova situació i sense haver de destruir els elements anteriors, que, simplement, deixaven de tenir vigència per la desaparició dels poblats que n'eren la base i d'unes relacions socials obsoletes. Això no es podia fer sense un procés previ d'aculturació que fes acceptable per a la població indígena aquesta nova situació i tampoc crec que es pogués fer sense la presència d'un nucli, no forçosament molt nombrós, d'itàlics que actuessin d'element aglutinador de la població davant les noves situacions i perspectives.

Evidentment, tot això no es va produir d'un dia per l'altre i la seva imposició als diversos territoris va ser gradual, aprofitant en cada cas el moment més idoni o oportú.

De manera paral·lela i íntimament lligat a l'explotació del territori es van fer les primeres cadastracions i centuriacions de part dels terrenys que depenien de les noves ciutats, tot sovint terrenys buits, no explotats (Ariño/Díaz 1999, 170). Aquestes parcel·lacions, destinades a una distribució ordenada de l'espai agrari, podien ser destinades tant a nouvinguts itàlics, veterans de guerra, per exemple, com a indígenes novament assentats (Olesti 2000, 69) després de l'abandonament d'alguns dels poblats, dins un programa planificat destinat a afavorir la seva integració en les noves tècniques i relacions de producció romanes, que inclouria una nova fiscalitat i l'ús de la moneda en l'economia (Arrayàs 2005, 169). De fet, al voltant de la gran majoria de noves ciutats es detecten centuriacions del territori, dutes a terme al llarg del segle I aC i de la centúria següent,²⁶ o alguna altra mena de distribució de la terra.²⁷

Un altre element que forma part inextricable de tota aquesta planificació és l'estructuració d'una nova xarxa viària, element essencial de l'administració política i econòmica del territori per a la comunicació de persones i mercaderies, sense oblidar el seu vessant de control militar. Aquesta reforma viària tot sovint s'inicia amb anterioritat a la creació de les ciutats o al canvi en els sistemes productius i és lògic, ja que per poder crear un sistema econòmic basat en la comercialització de la producció la xarxa viària resulta indispensable, com també ho és per facilitar l'administració correcta de la nova xarxa de *civitates*. De fet, la majoria de nous assentaments apareguts al llarg del segle I aC se situaven molt a prop de les principals vies de comunicació, tant terrestres com fluvials o marítimes. Així, en l'època republicana, on es detecta més intensament aquest poblament és a les zones portuàries i costaneres, a l'entorn d'Empúries, *Baetulo*, *Iluro*, Tàrraco,²⁸ a les quals podríem afegir ciutats interiors com *Gerunda*, molt vinculades a les principals vies de comunicació

²⁶ La bibliografia sobre la creació de centuriacions a les ciutats del nord-est peninsular és especialment abundant des dels anys noranta del segle XX, en què aquesta mena d'estudis han tingut un gran increment. Com a mostra es pot consultar per a *Gerunda*, Plana, 1989, 1993, 1994 i 1998; per a *Iluro*, Olesti 1995 i 1998; per a *Baetulo*, Palet 1997a i b, Palet/Riera 1994; per a *Tàrraco*, Gurt/Marqués 1988, Arrayàs 2005, Palet 2003, entre d'altres. Un breu repàs als autors interessats en aquest procés a Ariño/Gurt/Palet 2004 i Palet 2005.

²⁷ Així, alguns autors creuen que per a *Baetulo* i *Iluro* s'usa un model d'organització no desconegut però si força inusual, l'*ager arcifinalis*, en el qual el territori es delimitava seguint elements naturals com rius o muntanyes, però no es mesurava ni dividia ni assignava, en un sistema que segurament implicaria el manteniment d'elements de la territorialitat indígena per organitzar-lo (Ariño/Gurt/Palet 2004, 181-184; Palet 2005, 55-56).

²⁸ Ariño/Díaz (1999, 164) ho estenen en l'àmbit peninsular amb ciutats com *Saguntum*, *Valentia*, *Carthago Nova*, *Carteia*, *Gades*, *Pollentia* i potser *Italica*.

de la Península que s'estaven reestructurant en aquells moments.

Evidentment, la implantació de nous models d'explotació no és un fet que succeeixi d'un dia per l'altre i no implica l'anorreament i desaparició automàtica dels ja existents, i actualment la majoria d'autors coincideixen en el fet que ambdós models coexistiren al llarg del segle I aC (Castanyer et al. 2006, 16-17) i finalment s'acabà imposant el de la *civitas* i la vil·la. En tota aquesta transformació un factor important va ser el paper creixent dels conreus especulatius, especialment el del vi, destinats a la comercialització, que van trencar la base de subsistència que constituïa l'element central de les explotacions de segles anteriors.

La filiació ètnica del propietari d'una determinada finca, no sols en l'època republicana sinó al llarg de tota la seva història, és un fet tot sovint irresoluble i, fins a cert punt, secundari. L'aplicació del sistema econòmic de la vil·la o la construcció de ciutats d'estil itàlic són la mostra d'un nivell d'integració molt important de les elits locals i una identificació de classe o de grup, encara que només sigui per una comunitat d'interessos, amb els itàlics nouvinguts, i un cop es produeix aquesta identificació una bona part de la tasca d'assimilació ja s'ha dut a terme.

L'època augustal. La implantació de la vil·la com a arquitectura

Independentment dels postulats de partida, dins la historiografia hi ha un consens generalitzat a l'hora de considerar el període augustal com el que marca l'eclosió de la vil·la al nord-est peninsular, amb la generalització d'aquesta mena d'estructures, que s'imposa com el sistema d'explotació principal del territori.

L'arqueologia sembla corroborar aquesta teoria, ja que són moltes les vil·les del territori que tenen el seu origen en aquests moments. Tot i això, cal matisar lleugerament aquesta darrera informació. Ja hem esmentat en apartats anteriors que si bé l'estructuració conservada de moltes vil·les presenta un origen augustal, també hi és abundant la presència d'estratigrafies i materials pertanyents a moments anteriors, tot i que sovint no lligats a estructures; fins i tot en els casos en què es verifica l'existència d'una vil·la amb un origen baixrepublicà (Ametllers, Pla de l'Horta)²⁹ els edificis republicans foren completament enderrocats, substituïts per noves construccions amb canvis estructurals i fins i tot pel que fa als materials emprats (el morter de calç substituï el fang com a element aglutinador).

El que sembla que queda fora de controvèrsia és que el període a cavall entre el segle I aC i el segle I dC va viure l'expansió i generalització de l'arquitectura que habitualment s'associa a la vil·la romana. Les noves construccions reunien ja la majoria de característiques que s'associen a la definició de la vil·la, com serien la separació de la *pars rustica* de la *urbana* o l'ús d'una arquitectura característicament itàlica amb la utilització de conceptes com l'axialitat o la simetria i elements com els peristils. A això caldria afegir la generalització de l'ús de materials i tècniques clarament romans com el *caementicium*, els paviments construïts (*signinum*, morter, mosaic), la *tegula* i *imbrex* per als sostres...

Però ja hem comentat en l'apartat anterior que al nostre entendre aquesta fase implica la implantació definitiva i generalitzada de l'arquitectura de la vil·la, però no de la vil·la com a sistema d'explotació, que tindria un origen anterior, paral·lel al procés de substitució dels *oppida* per les noves ciutats, i l'inici del qual caldria ubicar al principi del segle I aC amb la relació de ciutats com *Baetulo*, *Iluro*, *Iesso*, *Aeso* o *Gerunda* i la realització de cadastres a altres nuclis ja existents com Tàrraco o Empúries.

Les reformes administratives, econòmiques i polítiques introduïdes per August, així com la maduració del programa d'urbanització i el reforçament de la xarxa viària, van influir de manera decisiva en la implantació definitiva

²⁹ De fet són escasses les construccions republicanes que no pateixen transformacions al principi de l'imperi. Un dels casos seria el de la vil·la del mas Gusó, tot i que altres com la de Vilauba podrien haver existit ja en l'època republicana i no ser transformades fins a l'època flàvia.

de la vil·la com a sistema econòmic i productiu.

Però sigui com sigui, el que sí que manca per explicar és per què en aquests moments es produí un canvi d'aquesta envergadura, almenys formalment. De fet, la majoria d'autors es limiten a fer un esment ràpid d'aquesta transformació, expressant com un fet natural que el principat d'August comportés l'extensió de la vil·la sense aprofundir en els canvis i processos que van conduir a aquest fet.

Al nostre entendre, l'explicació no es pot trobar en un sol element, sinó que és el resultat de mesures i conjuntures polítiques, econòmiques i socials, algunes de les quals influïren directament en l'assentament definitiu de la vil·la com a element econòmic i en combinació amb altres portaren també a la generalització de la vil·la com a l'element arquitectònic predominant al paisatge agrícola.

El sistema de reorganització del territori hispà no és en grans línies diferent de l'aplicat a l'expansió a la península Itàlica i es reproduí posteriorment en altres territoris. Després d'un període de conquesta en la qual s'establiren algunes colònies en indrets molt determinats, amb motivacions més estratègiques que econòmiques, es treballà en l'establiment d'una bona xarxa viària que tenia una funció militar, ja que havia de facilitar el desplaçament ràpid de les tropes pel territori, però també econòmica, ja que creava una xarxa indispensable per a la comercialització dels productes. Relacionades amb aquestes noves vies s'establiren noves ciutats que a la funció de punts de control hi afegien la de domini i administració territorial (Mangas 1996, 33). Associats a aquesta creació de *civitates* aparegueren els cadastres i les reparticions de lots de terra, amb una funció fiscal i administrativa (Ariño/Gurt/Palet 2004, 124-125).

El programa de creació d'una autèntica xarxa urbana, iniciat al principi del segle I aC, impulsat decisivament per Cèsar i del qual August fou el continuador, facilità el control territorial en l'aspecte censal, fiscal i militar. De l'impuls d'aquest programa al final del segle I aC no hi ha cap dubte, atès que entre Cèsar i August es concediren més estatuts de ciutat privilegiada que durant els dos segles anteriors (Mangas 1996, 52).

La implantació d'una xarxa de *civitates* implicava la creació d'un sistema de control i administració territorial. La *civitas* no es limitava al recinte urbà i el seu entorn immediat, sinó que abraçava un extens territori que es parcel·lava i distribuïa per a la seva explotació. Aquestes parcel·lacions es detecten ja des del principi del segle I aC en territoris com els de *Tarraco* o *Emporiae* (Ariño/Gurt/Palet 2004, 122) i s'acceleraren amb la creació de noves ciutats al final del segle I aC.

Ja hem comentat que tot aquest procés explica per a nosaltres la continuada implantació de la vil·la com a sistema econòmic d'explotació del territori, a part de les formes arquitectòniques que prengué. Però és insuficient per explicar la ràpida implantació del sistema arquitectònic de la vil·la. L'explicació es trobaria també en aquest creixement de la urbanització d'Hispania i en alguns aspectes col·laterals d'aquest procés:

1. Arribada de nous colons itàlics. L'assentament de veterans de Cèsar és testimoni per les fonts. Tít Livi esmenta l'assentament de colons a Empúries i Suetoni (Jul. 42,1) recorda la fundació de ciutats a la Península i l'assentament de 80.000 colons. L'estudi de l'epigrafia de ciutats de nova fundació com *Barcino* mostra una presència important d'elements centroeuropeus entre la seva població (Rodà 1991, 346). Aquests nousvinguts donarien un fort impuls a la construcció d'habitatges seguint models itàlics.

2. El programa de creació de noves ciutats implicaria també un volum elevat de construccions de nous edificis públics emprant sistemes constructius, materials i concepcions clarament itàlics.³⁰ Aquest programa

³⁰ Tsiolis (2008, 301-302), analitzant la construcció dels primers edificis termals, posa de manifest com grups itinerants de constructors es traslladaven allà on la presència d'itàlics era important i creava una demanda. Aquests grups treballaren també en habitatges privats no sols per a itàlics, sinó també per a les elits locals, i fins i tot ajudaren a formar artesans locals en les noves tècniques importades.

de construccions, especialment impulsat per August pel que fa a dotar les ciutats de centres cívics (fòrums) amb temples i edificis civils, devia portar a Hispània una gran quantitat d'artesans i colles d'obrers especialitzats. Aquests equips serien aprofitats per construir també els nous habitatges de les classes privilegiades i devien servir de «professors» per a la creació d'equips i negocis de construcció locals.³¹

3. La construcció dels edificis públics de les noves ciutats també va dinamitzar un intens comerç de productes de luxe i de materials nobles, com ara marbres (Rodríguez Neila 1999, 77), i d'artesans i artistes (mosaistes, pintors...). Un cop més, la seva presència es va aprofitar per a les edificacions privades i va posar les bases del desenvolupament de tallers locals. A més, pel que fa als materials, també devia impulsar l'explotació de pedreres dedicades a obtenir elements adequats per «vestir» les noves construccions. Cal no oblidar que el revestiment de parets i sostres, per exemple, requeria artesans especialitzats, com *pictores* i *tectores* (Rodríguez Neila 1999, 80).

La creació de noves ciutats es degué en part a la necessitat d'assentar veterans i colons itàlics a les noves terres distribuïdes. Aquests es barrejaren amb una elit local ja molt romanitzada (Ariño/Gurt/Palet 2004, 126). I amb ells arribaren a la Península els gustos i costums arquitectònics característics d'aquells moments a Itàlia. És cert que ja hi havia alguns itàlics abans i que les seves influències ja es deixaven sentir, però probablement mancava la disponibilitat d'equips de treball preparats per executar aquesta mena d'obres i del volum de negoci suficient per fer rendible la comercialització d'aquests elements i materials. Cal no oblidar que les grans obres de l'època republicana foren executades per les legions i els seus equips d'enginyers. La creació de noves ciutats comportava un gran augment del volum de treball constructiu, no solament ja per a obres públiques, sinó també en l'àmbit privat. I aquesta és potser la gran novetat. La multiplicació de nuclis urbans fa que es traslladin a la Península equips de constructors i artesans que permetien començar a construir en gran quantitat edificacions d'estil i gust itàlic. Aquests equips, inicialment dedicats a les construccions urbanes, acabarien traslladant-se també a les zones agrícoles immediates per construir les noves vil·les. Però també les grans obres públiques de les ciutats potenciaren l'arribada de materials i tècniques que ràpidament s'estendrien a l'àmbit privat.

En aquests moments es disposava de les infraestructures, material i equips humans que permetien construir habitatges seguint el model itàlic i ja no calia bastir edificacions mixtes, limitades pels materials i personal disponible al lloc.

Potser caldria situar en aquest context la gran quantitat d'edificis de l'època republicana que s'enderrocaren i foren refets seguint uns altres esquemes constructius, gràcies a l'ús massiu de materials i tècniques que fins llavors eren a l'abast de molt pocs.

Resulta complex intentar esbrinar quins d'aquests nous edificis podien respondre a un canvi de mans de la propietat, però això no es limita a aquest moment. Qualsevol reforma important d'un edifici es podria atribuir a un canvi de propietari, però també es pot interpretar com una adaptació a les necessitats i costums del moment. Creiem que en els casos d'edificis preexistents tot sovint aquesta no deu ser la causa de la seva remodelació, per molt radical que sigui. Ja hem comentat en un altre apartat que el nivell de romanització de molts dels propietaris de terres devia ser molt elevat, i en aquest context les transformacions estructurals es deurién més a la possibilitat d'adaptar l'arquitectura a un model, l'itàlic, que fins llavors no s'havia pogut dur a terme per manca de materials, personal especialitzat i probablement per l'elevat cost dels treballs. La presència

³¹ Tsiolis (2008, 302) aprofundeix en el paper que podrien haver tingut els equips itinerants en la formació de nous especialistes entre les poblacions locals.

de grans equips dedicats a la urbanització de les noves ciutats havia de permetre solucionar aquests problemes i a més comportava una reducció dels costos. Al mateix temps, molts d'aquests propietaris es devien anar enriquint amb la importància creixent de la comercialització dels productes agrícoles peninsulars, especialment el vi i l'oli.

En definitiva, el procés d'aparició i generalització de la vil·la seguí un camí en què les idees anaven davant de les plasmacions físiques. Roma introduí, primer, la seva mentalitat, els seus costums i la seva organització política i econòmica. A mesura que les societats indígenes van assimilar i acceptar aquestes novetats, assumint-les com a pròpies, es plasmaren físicament. Succeí amb les ciutats, que aparegueren en la seva forma i estructura romana quan els indígenes estaven disposats i preparats per integrar-s'hi, de manera que no es pot percebre com un element aliè, imposat, sobreposat artificialment. També la vil·la fou introduïda com un sistema econòmic abans que com una realitat arquitectònica. Van ser els mateixos habitants del territori que, després d'acceptar i fins i tot desitjar el nou sistema, volgueren adquirir altres estructures i costums inherents a la cultura romana. I fou llavors quan, definitivament, Roma es traslladà a la Península, fent-se visible de manera clara i eliminant, per obsoletes i no desitjades, les estructures arquitectòniques anteriors.

Bibliografia

- ARIÑO, E. i DIAZ, P. C. 1999, La economía agraria de la Hispania romana, colonización y territorio, *Studia historica Historia antigua* 17, Salamanca, 153-192.
- ARIÑO, E., GURT, J. M., PALET, J. M. 2004, *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la "Hispania" romana*, Acta Salamantensia 122, Salamanca.
- ARRAYÀS, I. 2005, *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III-I a.C.)*, Barcelona.
- ARRAYÀS, I. 2007, Al voltant de la "romanització" del nord-est de la península Ibèrica. Reflexions sobre l'organització territorial i els fluxos comercials, *Pyrenae* 38.2, Barcelona, 47-72.
- CARANDINI, A. 1985, *Settefinestre. Una villa schiavistica nell'Etruria romana*, Mòdena.
- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M., TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Sèrie monogràfica 15, Girona.
- CASTANYER, P. i TREMOLEDA, J. 1999, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Banyoles.
- CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., DEHESA, R., PUIGDEVALL, I. 2006, El territori rural a les comarques interiors de Girona, *Studies in the rural world in the roman period, 1. Rhythms and cycles of countryside Romanization*, Girona, 11-30.
- D'ARMS, J. H. 1979, Ville rustiche e ville di otium, *Pompei* 79, Nàpols, 65-86.

- FREZOULS, E. 1980, La vie rurale au Bas empire d'après l'oeuvre de Palladius, *KTEMA*, 5, Estrasburg, 193-210.
- GARCIA, J., MARTÍN, A., CELA, X. 2000, Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de "Iluro" ("Hispania Tarraconensis"), *Empúries* 52, Barcelona 29-54.
- GROS, P. 2001, *L'architecture romaine. 2. Maisons, villas et tombeaux*, París.
- GURT, J. M., MARQUÉS, A. 1998, Les empreintes de la història en el paisatge del camp de Tarragona. La conquesta de l'espai, *Espais* 12, FALTA POSAR ON S'EDITA, 46-51.
- GUITART, J., PALET, J. M., PREVOSTI, M. 2003, La Cossetània oriental de l'època ibèrica a l'antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, Barcelona.
- JÁRREGA, R. 2000, El poblament rural i l'origen de les "villae" al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 21, Castelló, 271-301.
- LAFON, X. 2001, Villa maritima, *BEFAR*, Roma, 307.
- MANGAS, J. 1996, *Aldea y ciudad en la Antigüedad hispana*. Madrid.
- MARTÍN, R. 1971, *Recherches sur les agronomes latins et leurs conceptions économiques et sociales*, París.
- MOLINA, J. 1997, *La dinámica comercial romana entre Italia y Hispania Citerior (s. II aC-II dC)*, Alacant.
- NOLLA, J. M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al NE de Catalunya*, Girona.
- NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. 2007, La fundació de "Gerunda", *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*, Col·lecció Història de Girona, 41, Girona, 213-234.
- OLESTI, O. 1995, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC): estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró.
- OLESTI, O. 1996-1997, Els primers productors d'àmfores vinícoles al Maresme (s. I aC), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXVI, Girona, 425-448.
- OLESTI, O. 1997, El origen de las "villae" romanas en Cataluña, *Archivo Español de Arqueología* 70, Madrid, 1-20.
- OLESTI, O. 1998, Els inicis de la producció vinícola a Catalunya: el paper del món indígena. El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Badalona, 246-257.
- OLESTI, O. 2000, Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la

Catalunya litoral i prelitoral, *Empúries* 52, Barcelona, 55-86.

- PALAHÍ, L., NOLLA, J. M. en premsa, "Felix Turissa". La vil·la romana dels Ametllers i el seu "fundus". Tossa de Mar, la Selva, *Documenta* 12, Tarragona.

- PALET, J. M. 1007a, Estudi territorial del pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i altmedieval. Segles II-I aC - X-XI dC, *Estudis i Memòries d'Arqueologia de Barcelona* 1, Barcelona, 28-29.

- PALET, J. M. 1997b, Estructuració i ocupació del pla de Barcelona en l'època romana: la xarxa centuriada de "Barcino", A: Roca, J. (coord.). *Expansió urbana i planejament a Barcelona*, Barcelona, 3-35.

- PALET, J. M. 2003, L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània Oriental. Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*, Barcelona, 211-22.

- PALET, J. M. 2005, L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori, *Cota Zero* 20, Vic, 53-66.

- PALET, J. M., RIERA, S. 1994, Landscape dynamics from Iberian-Roman (2nd-1st centuries BC) to Early medieval times (12th century) in the Montjuïc- el Port sector (Plain of Barcelona, ne. Iberian Peninsula), *Archeologia Medievale* XXI, FALTA LLOC EDICIÓ, 517-540.

- PERCIVAL, J. 1976, *The Roman Villa. An historical introduction*, Londres.

- PLANA, R. 1989, Le territoire d'Ampurias: première phase de l'implantation romaine, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 15.2, Besançon, 249-281.

- PLANA, R. 1993, Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda, *Estudios de la Antigüedad* 6/7, Barcelona, 99-117.

- PLANA, R. 1994, *La Chora de Emporion. Paysage et structures agraires dans le Nord-est catalan à la période pré-romaine*, Besançon.

- PLANA, R. 1998, Ampurias: structure territoriale grecque et reutilisation romaine, *Atlas historique des cadastres d'Europe dossier IV*, Luxemburg, 1-12.

- PREVOSTI, M. 1981a, *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, Mataró.

- PREVOSTI, M. 1981b, *Cronologia i poblament a l'àrea rural de "Baetulo"*, *Monografies Badalonines* 3, Badalona.

- PREVOSTI, M. 2005a, L'agricultura en el món romà, *Història agrària dels països catalans. 1. Antiguitat*, Barcelona, 293-343.

- PREVOSTI, M. 2005b, L'etapa republicana, *Història agrària dels països catalans. 1. Antiguitat*, Barcelona, 345-390.

- PREVOSTI, M., GUITART, J. 2005, Els estudis del món agrari romà a Catalunya: un estat de la qüestió, *Cota zero* 20, Vic, 41-52.
- PRIETO, A. 2008, La organización territorial del nordeste de la Hispania Citerior, *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial. IV Congreso Internacional Hispano-italiano Histórico-arqueológico*, Murcia, 25-42.
- PUJOL, J., GARCIA, J. 1994, El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de can Badà (Mataró) i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'"Iluro", *Laietania* 9, Mataró, 89-129.
- REVILLA, V. 2004, El poblamiento rural en el noreste de Hispania entre los siglos II aC y I dC: organización y dinámicas culturales y socioeconómicas, *Torres, atalayas y casas fortificadas. Explotación y control del territorio en Hispania (s. III a. de C. - s. I d. de C.)*, Jaén.
- REVILLA, V. 2006, El poblament al territori de "Barcino" en època tardorepublicana i imperial: anàlisi arqueològica i històrica, *Studies in the rural world in the roman period, 1. Rhythms and cycles of countryside Romanization*, Girona, 67-88.
- REVILLA, V., ZAMORA, D. 2006, Organització i dinàmica del poblament al territori d'"Iluro" (Mataró, Barcelona) entre els s. II aC i VI dC, *Studies in the rural world in the roman period, 1. Rhythms and cycles of countryside Romanization*, Girona, 41-66.
- RODÀ, I. 1991, Els homes, l'organització social i les formes de vida, *Història de Barcelona. 1. La ciutat antiga*, Barcelona, 341-382.
- RODRÍGUEZ NEILA, J. F. 1996, El trabajo en las ciudades de la Hispania romana, *El trabajo en la Hispania romana*, Madrid, 9-118.
- RUBIO, R. 2008, Continuidad y cambio en el proceso de romanización del ámbito celtibérico meridional y carpetano, *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial. IV Congreso Internacional Hispano-italiano Histórico-arqueológico*, Murcia, 127-142.
- RUESTES, C. 2002, *El poblament antic a la Laietània litoral (del Besòs a la riera de Caldes): l'aplicació d'un GIS (Sistema d'Informació Geogràfica) a l'estudi de la seva evolució i les seves relacions espacials*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SANMARTÍ, J. 1998, El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC), *II Curs d'Història monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica*, Barcelona, 9-26.
- TORELLI, M. 1990, La formazione della villa, *Storia di Roma. II. L'impero Mediterraneo*, Torino, 123-132.
- TSIOLIS, V. 2008, El modelo balnear republicano entre Italia e Hispania, *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial. IV Congreso Internacional Hispano-italiano Histórico-arqueológico*, Murcia, 285-306.

- VIVÓ, J. 2007, El procés de romanització a la banda nord-oriental de la "Hispania Citerior", *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*, Col·lecció Història de Girona 41, Girona, 51-69.
- ZACCARIA, M. 2005, La villa romana d'età repubblicana nell'ager Tiburtinus e Sabinus: tra fonti letterarie e documentazione archeologica, *Roman villa around the urbs. Interaction with landscape and environment*, Roma.
<<http://www.isvroma.it/public/villa/screen/mari.pdf>>
- ZANKER, P. 1992, *Augusto y el poder de las imágenes*. Madrid.